

The article based on materials from kamianets' newspapers about work Kamianets-Poilsky Institute of national education in the first years of its existence.

Key words: newspaper, university, students, politkomisar, group.

Отримано: 16.07.2010 р.

УДК 821.161.2-1.09:393.9

Т. В. Корнійчук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ПОМИНАЛЬНИЙ РИТУАЛ В «ЕНЕЇДІ» І. КОТЛЯРЕВСЬКОГО ЯК СИМБІОЗ ЯЗИЧНИЦЬКИХ ТА ХРИСТИЯНСЬКИХ ОБРЯДОДІЙСТВ

У статті проаналізовано систему язичницьких та християнських елементів поминального обряду в «Енеїді» І. Котляревського; вказано на їх особливості та значення.

Ключові слова та словосполучення: поминки, панахида, «подзвін душі», молитва за упокій, тризна.

Наші предки вірили, що зі смертю людина не зникає безслідно, а продовжує існувати у іншій сфері буття. Таке вірування у безсмертя людини породило чимало фантастичних картин, пов'язаних з потойбіччям, які знайшли своє відображення в похоронно-поминальному обряді, основна мета якого мала і має амбівалентний характер — забезпечити воскресіння померлого та захистити живих від його негативного впливу.

У поховальній обрядовості, на думку М. Козлова [2, с. 34], можна виділити три головних етапи, які складають органічну частину загальної ініціації переходу небіжчика до потойбічного світу. До першого етапу слід віднести комплекс звичаїв та обрядів, пов'язаних зі смертю небіжчика, підготовкою місця поховання, одягу, поховальної споруди, засобів доставки тіла небіжчика до місця поховання.

Другий етап склали звичаї та обряди, які мали місце в день поховання-транспортування померлого до могильника, обрядові дії, які були направлені безпосередньо на поховання небіжчика (кремація або інгумація мертвого тіла, покладення залишків мерця до могили...), супроводжуючі поховальні обрядові комплекси — страва та тризна.

Третій етап визначає поминальний ритуальний комплекс, який складався з системи звичаїв та обрядів, направлених на вшанування пам'яті небіжчика.

Як бачимо, поховально-поминальний комплекс складає досить великий масив, тому доцільніше буде для аналізу виокремити окремий етап, власне якому й присвячена ця стаття.

«Дух свого родинного предка, — зауважує митрополит Іларіон (І. Огієнко), — був одним із перших шанованих духів, і з ростом

суспільної організації він у деяких народів перетворився і в предка роду, чи племені, але в нас відомий тільки культ своїх домових предків, слідів чого...позосталося багато й сьогодні» [1, с. 233].

Обряд пошанування своїх предків неодноразово був висвітлений у творах художньої літератури. Не оминув увагою цей своєрідний ритуал і І. Котляревський. Щодо цього його «Енеїда» являє собою складну еkleктику язичницьких та християнських поминальних дійств.

З твору І. Котляревського знаємо, що Еней, потрапивши на острів Сицилію, згадує про річницю смерті свого батька і з цієї нагоди вирішує влаштувати поминки, бо, за письменником, мовляв, «син був богобоязливий».

Словник української мови слово поминки трактує як «обрядовий обід за упокій померлого після похорону або в річницю його смерті» [6, с. 121]. Поминальний обід за всіма ознаками має бути скромним та скромним, не перетворюватись у «гульбище». «Енеїда» І. Котляревського тут дещо нам суперечить. Ця суперечність дозволила в свій час В. Небораку назвати такий обряд «богохульним». Котляревський зображує обрядовість, — зауважує дослідник, — як надмірну тілесність, два способи увиразнення якої — бенкетування і катастрофічність. У його «Енеїді» вшанування пам'яті Анхіза стає лише ще одним приводом до бенкету, де немає старших і молодших, а є лише заводій Еней і побратими по бенкетуванню. Головні складники бенкетування у Котляревського — це обпивання та об'їдання [5, с. 29]. Проте надмірну гіперболізацію усіх елементів трапези можна пояснити бурлескним характером поеми. І. Котляревський, у даному випадку, за влучним висловом М. Яценка, «надуживає бурлеском» [8, с. 159].

З першого погляду усі приготування до поминання мають виразно християнське забарвлення. По-перше, Еней замовляє попа в церкві, ймовірно для того, щоб відправити молебень (панахиду) за батька. По-друге, дає гроші дякам на «подзвін душі». Існує повір'я, що під час звучання церковних дзвонів душа знаходить місце свого призначення, а до того блукає пустками. Цікаво, що Анхіз, перебуваючи у пеклі рік, так і не визначився з місцем свого перебування:

«Скажи ж, моя голубко сиза, —
Іще Еней яги спитав, —
Чом батька я свого Анхіза
І досі в вічі не видав?
Ні з грішними, ні у Плутона,
Хіба йому нема закона,
Куда його щоб засадить?»
«Він божої, — сказала, — крові,
І по Венереній любові,
Де схоче, буде там і жить» [3, с. 128].

Можливо, звук дзвонів дійсно мав йому допомогти — вказати на правильний вибір. По-третє, до столу подаються обов'язкові при поминанні страви — коливо, мед, борщ, галушки:

...І коливо з куті зробили,
Сити із меду наситили...

.....
...П'ять казанів стояло юшки,
А в чотирьох були галушки,
Борщу трохи було не з шість... [3, с. 54].

Нині ці страви канонізовані церквою, хоча за своєю суттю мають язичницьке походження. Говорять, що зерна, з яких готується коливо та галушки, символізують майбутнє воскресіння померлого: так як зерно, положене в землю, скоро проізрастає, так і тіло, передане землі, незабаром повинне воскреснути. Мед знаменує блаженство майбутнього життя. Пара, яка виділялася з гарячого борщу чи юшки, асоціювалася з душею померлого.

По-четверте, перед обідом читається молитва «со святими» (мається на увазі молитва за упокій душі):

...Як проспівали “со святими”,
Еней обливсь слізьми гіркими,
І прийнялися всі трепать... [3, с. 54]

Такою молитвою просять у Бога простити гріхи померлому, по-збавити або зменшити покарання за них.

Досить своєрідну інформацію знаходимо й про обряд оплакування померлого («Еней обливсь слізьми гіркими»), який, як виявляється, «був обов'язковою ланкою язичницької ініціації переходу померлого до іншого світу, хоча він мав безперечно і свою християнську сакральну символіку. Цей обряд був пов'язаний з символікою болю, жіночим началом і процедурою «народження навпаки» [2, с. 37]. По-п'яте, годує та обділяє бідних грошима, тобто роздає милостиню:

...А далі трошки проходився,
Прочумався, протверезився,
Пішов к народу, хоть поблід.
З кишені вийнявши півкіпки,
Шпурнув в народ дрібних, як ріпки,
Щоб тямилу його обід [3, с. 55].

Вважають, що милостинями полегшується загробне життя померлого, адже збільшується число людей, що моляться за спасіння його душі.

Проте події, які розгортаються далі, дають нам можливість говорити й про власне язичницькі елементи поминального обряду, так звану тризну:

Еней наш роздобрехотався,
Грища вздумав завести
І п'яний зараз розкричався,
Щоб перебійців привести... [3, с. 56].

Під тризною розуміємо «завершальну частину похоронного обряду, що складалася з поминальної учти, військових ігор і різних змагань» [6, с. 257].

Тризна — це скорочення словосполучення: «Триглав (три світи) знати», тобто відати про спільність трьох рівнів буття і виконувати

святій обов'язок підтримання зв'язку між поколіннями незалежно від місця перебування Предків [7, с. 1].

Цікаво, що Еней справді підтримує зв'язок між «поколіннями», адже має відношення до всіх трьох світів: мати його знаходиться на небі (в раю), сам він — поміж людьми, а батько потрапив до пекла.

У праці митрополита Іларіона зустрічаємо й таке потрактування цього терміна: «Саме слово «тризна» загальнослов'янське, ст. сл. тризна або трызна, — боротьба, змагання, герць, окремо-врочисті поминки на честь небіжчика. В XI в. відомі слова: тризникъ — борець, боєць, тризнице — місце тризни, арена, тризна — боротьба, тризновати — чинити подвиг, чинити змагання, тризньникъ — борець і т. ін.» [1, с. 259].

В образах Ентелла та Дареса, які беруть участь у поєдинку, втілено два етапи людського життя — Життя та Смерть. Сакральне значення таких ігрищ полягало в тому, щоб продемонструвати перемогу Життя над Смертю.

Обидвох кулачників І. Котляревський зображає сильними та витривалими, так, що одразу й не скажеш на чиєму боці буде перевага:

Дарес довгенько доживався,
Мовчали всі, ніхто не йшов;
З ним всякий битися боявся,
Собою страху всім задав... [3, с. 58].

.....

Прийшов Ентелл перед Дареса,
Сказав йому на сміх: “Гай-гай!
Ховайсь, проклята неотеса,
Зарання відсіль утікай;
Я роздавлю тебе, як жабу,
Зітру, зімну, мороз як бабу,
Що тут і зуби ти зітнеш... [3, с. 61].

Проте, в кінцевому результаті перемагає «сильніший»... Цікаво, що Зевес (вища сила), який може вплинути на хід подій не втручається до бою і забороняє це й іншим богам, мовляв «побачим, — візьметь-то чия?..».

Не вдовольнившись кулачним боєм, Еней наказує привести ведмедів:

...Литва на труби засурмила,
Ведмедів зараз зупинила,
Заставила їх танцювать... [3, с. 66].

Вибір для танцю І. Котляревським саме цих звірів не є випадковим. Наші предки вірили, що барлога ведмедя є одним із проходів в потойбічний світ, а її власник — сторожем царства тіней. Отже, поки ведмідь танцює, прохід залишається без нагляду («забув і бджоли піддерать»), і душа Анхіза спокійно могла вийти і бути присутньою на тризнищі.

Тут же І. Котляревський говорить, що

...У вікон школярі співали,
Халяндри циганки скакали,
Іграли в кобзи і сліпці;
Було там різні чути крики,
Водили в городі музики
Моторні, п'яні молодці [3, с. 56].

Подібні танці та пісні мали за мету «розвеселити», «потішити» померлого. В. Я. Пропп з цього приводу зауважує, що «сміх — виключна приналежність життя, смерть і сміх несумісні» [4, с. 110]. Як бачимо, таким чином люди закликали покійного до життя, намагалися його відродити.

Отже, поминальний обряд в «Енеїді» І. Котляревського являє собою складну систему взаємопов'язаних язичницьких та християнських елементів, які дозволяють відтворити сліди давнього світогляду наших предків, повніше зрозуміти сьогодення.

Список використаних джерел:

1. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу / Митрополит Іларіон. — К. : АТ «Обереги», 1991. — 424 с. (Вінніпер, 1965). (Іст. реліг. моногр.).
2. Козлов М. М. Язичницькі уявлення східних слов'ян про потойбічний світ (IX—XIII ст.) : дис... канд. іст. наук: 09.00.11 / Михайло Миколайович Козлов ; Миколаївський навчально-науковий центр Одеського національного ун-ту ім. І. І. Мечникова. — К., 2002. — 177 арк.
3. Котляревський І. Енеїда / Іван Котляревський. — К. : Дніпро, 1963. — 335 с.
4. Курочкін О. Поховальні забави — релікти дохристиянського світогляду / Олександр Курочкін // Берегиня. — 1998. — № 3–4. — С. 106–122.
5. Неборак В. Перечитана «Енеїда»: (Спроба сенсового прочитання «Енеїди» Івана Котляревського на тлі зіставлення її з «Енеїдою» Вергілія) / Віктор Неборак. — Львів : ЛВІЛШ «Астрон», 2001. — 284 с. [Серія Літературознавчі студії. — Вип. 7].
6. Словник української мови : в 11 томах. — Т. VII. — К. : Наукова думка, 1976. — 722 с; Т. X. — К. : Наукова думка, 1979. — 658 с.
7. Тризна. — [Ел. рес.]. — Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Тризна>. — Назва з екрана.
8. Яценко М. Т. На рубежі літературних епох. «Енеїда» І. Котляревського і художній прогрес в українській літературі / Михайло Трофимович Яценко. — К. : Наукова думка, 1977. — 280 с.

The phenomenon of double faith in the memorial ritual in «Eneida» of Ivan Kotlyarevsky and its role and sense is analysed in this article.

Key words and words-combinations: memorial ritual, thanksgiving, to ring by soul, player, ritual plays.

Отримано: 07.04.2010 р.